

TEORIJSKA OSNOVA KVALITATIVNOG PRISTUPA

Marija Bogdanović,
Filozofski fakultet, Beograd

SAŽETAK

U radu se iznosi nužna povezanost kvalitativnog i kvantitativnog pristupa u sociološkim istraživanjima. Ta se povezanost ilustrira na primjerima iz rada Karla Marxa, Maxa Webera kao i u nizu radova iz novijeg razvoja sociologije. U tom smislu spomenuti su stavovi W. Millsa, P. Sorokina i drugih koji kritiziraju pretjeranu upotrebu kvantitativnih metoda.

U zaključnom dijelu rada ukazuje se na prednosti humanističke sociologije i nužnu isprepletenost različitih metoda u sociološkim istraživanjima.

Već sam naziv kvalitativna metodologija implicira i jednu drukčiju, kvantitativnu metodologiju. To eksplicitno raščlanjavanje i formulisanje metodologije kao kvalitativne i kvantitativne, čak i kada je uslovno, pripada novijoj fazi u razvoju sociologije i njenog metoda koja počinje krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina). Stoga, da bi se prešlo na izlaganje konkretnijih stavova o teorijskoj osnovi kvalitativnog pristupa, neophodno je učiniti nekoliko prethodnih zapažanja o odnosima ta dva aspekta metoda i uslovima koji su doveli do takve podele.

Pre svega, treba podsetiti da je težnja k preciznosti naučnog znanja, težnja k ostvarenju jedne od njegovih konstitutivnih osobina koja rezultira u većoj mogućnosti njegovog proveravanja i dokazivanja, a time i objektivnosti. Najviši stepen preciznosti znanje postiže u svom kvantitativnom izrazu. Imajući to u vidu sasvim je razumljivo da je interesovanje za kvantitativno proučavanje društvenih pojava prisutno u sasvim različitim teorijskim orijentacijama prisutno je u radu Karla Marksa, Maksa Webera i kod predstavnika drugih teorijskih orijentacija, izvan pozitivizma, premda se u literaturi često nailazi na mišljenje koje već u samoj pojavi kvantifikacije vidi pozitivistički karakter sociologije.¹

¹ Takav stav delimično proizlazi iz nedovoljnog poznavanja razvoja metoda ali prevashodno iz preneglašavanja njegovog kvantitativnog aspekta, i čak svođenja na njega, uz zanemarivanje razvoja teorije o globalnom društvu u empirističkoj varijanti neopozitivizma.

Marksov pozitivan stav prema kvantitativnom aspektu metoda proizilazi iz njegovog shvatanja o odnosu kvaliteta i kvantiteta. U njima Marks vidi dve komplementarne strane jedne stvari koja čini celinu mnogih svojstava a njihov jedinstveni izraz nalazi u meri. Već u analizi robe i njezine vrednosti nalazimo izričite stavove koji o tome govore. Spomenućemo jedan u kome Marks istovremeno ističe taj momenat i pokazuje različitost svog stajališta od gledišta klasične političke ekonomije. On tom gledištu zamera što nigde s jasnom svešću ne uočava dvorodni karakter rada, rada koji se javlja u vrednosti i rada koji se javlja u upotrebnoj vrednosti proizvoda. »Naravno, ona tu razliku čini, pošto rad posmatra sad kvantitativno, sad kvalitativno. Ali joj ni na um ne pada da čisto kvantitativna razlika radova ima za pretpostavku njihovo kvalitativno jedinstvo ili jednakost, dakle njihovo svođenje na ljudski rad uzet apstraktno.«² Te kvantitativne razliku u izražavanju vrednosti proizvoda proizilaze iz činjenice što se veličina vrednosti meri količinom rada utrošenom na njezino stvaranje koja se opet meri njegovim vremenskim trajanjem. Međutim, samo radno vreme, iako izraženo numerički, nije nikakva prazna apstrakcija već je određeno društveno-istorijskim okolnostima u kojima se javlja. To je društveno potrebno radno vreme za proizvodnju neke robe i to u postojećim društveno normalnim uslovima proizvodnosti, umešnosti i intenzivnosti rada. Budući da je u osnovi svih roba opredmećen ljudski rad, to se kao zajednička mera njihove vrednosti može javiti neka specifična roba, zlato na primer, kada ono počinje da igra ulogu novca. »Novac kao mera vrednosti nužan je oblik u kome se ispoljava ona mera vrednosti koja se nalazi u samoj robi — radno vreme,«³ piše Marks. Tako se kvalitativni sadržaj vrednosti, sam ljudski rad, preko radnog vremena i novca, izražava u kvantitativnom obliku.

Marksov epistemološki stav o odnosu kvaliteta i kvantiteta i korištenju statističkih i matematičkih postupaka analize, snažno je prisutan u Kapitalu.⁴ Već prethodni primer pokazuje jednu od prednosti kvantifikacije koja se izražava, da upotrebimo prigodnu formaciju V. Endemana, u »zornom predočavanju kategorijalno već razvijenih sadržaja...«⁵ U jednom pismu (od 8. I 1868. godine) Marks obaveštava Engelsa da je upravo takav način prikazivanja među građanskim ekonomistima izazvao otpor prema određivanju vrednosti radnim vremenom: »Naime, dokle god je samo određivanje vrednosti radnim vremenom još 'neodređeno' kao u Rikarda, ljudi se ne kolebaju. No čim se ono egzaktno dovede u vezu s radnim danom i njegovim varijacijama, njima se stvar pojavljuje u vrlo neprijatnom svetlu.«⁶ Isto tako, matematički način analize omogućuje mu da svoje teorijske stavove ne samo precizno odredi već i da ih dokaže. Pošto je došao do formulacije teorijskog stava o radu kao izvoru vrednosti i podele radnog dana iz koje se vidi da

2 K. Marks—F. Engels, KAPITAL I, DELA 21, Prosveta, Beograd, 1974, str. 81.

3 Ibid. str. 93.

4 Šire o tim pitanjima videti u Marija Bogdanović, KVANTITATIVNI PRISTUP U SOCIOLOGIJU, Službeni list SFRJ, Beograd, 1981.

5 K. Marks, MATEMATIČKI RUKOPISI, Stvarnost, Zagreb, 1978, str. 7.

6 Marks-Engels, PREPISKA, IV, Kultura, Beograd, 1960, str. 11.

radnik radi samo deo dana za sebe a ostali deo za kapitalistu, on pokazuje ne samo da je stopa viška vrednosti (v — višak rada) tačan izraz za stepen pr — potreban rad,

eksploatacije, nego i da se iza istih stepena eksploatacije mogu kriti i njezine različite apsolutne veličine (to utvrđuje uvođenjem numeričkih vrednosti za promenljive).⁷ Tek iz tog načina analize postaje sasvim jasno zašto je borba za skraćenje radnog dana bila toliko značajna za obe strane. Istim načinom analize Marks ide dalje da bi pokazao zašto kapitalista radije govori o profitnoj stopi ($K P pr$) koja je, u stvari, pojavni oblik istog odnosa-odnosa eksploatacije. Profitna stopa zamagluje eksploataciju i njezin stepen (kao odnos između viška vrednosti i dela kapitala koji je dat za najamninu), naime, ona je uvek manja od stope viška vrednosti jer je i promenljivi deo kapitala uvek manji od ukupnog.⁸

Međutim, nije Marks samo na planu preciznosti i dokazivanja svojih teorijskih stavova koristio kvantitativni način analize. Na planu stvaranja iskustvene osnove on takođe nastoji da koristi raspoložive statističke podatke ali i da sam organizuje njihovo prikupljanje kada ga na to nagone teorijski razlozi.⁹ S druge strane, iskustvenu osnovu njegovih proučavanja u velikoj meri čine izveštaji fabričkih inspektora, izvestilaca o narodnom zdravlju, parlamentarnih komisija, razni zakonodavni akti i sl., dakle, građa koja je kvalitativna po svom obliku, ali koja svojim konkretnim sadržajem ispunjava već razvijene teorijske kategorije.

I na kraju, svakako treba reći da je u Marksovom shvatanju jedinstvenosti kvalitativnog i kvantitativnog aspekta metoda izražen ideal egzaktnosti uz uvažavanje različitog karaktera društvene stvarnosti u odnosu na prirodu kao i različitu podobnost pojedinih društvenih pojava za kvantifikaciju.¹⁰ Istovremeno, Marks je pokazao prezir i podsmeš prema pokušajima onih koji takve postupke zloupotrebljavaju da bi svom učenju pridali izgled učenosti.¹¹

Maks Veber, drugi veliki mislilac kojeg smo pomenuli, a čije gledište takođe nije pozitivističko, bavio se empirijskim istraživanjima ukazujući, pri tom, na metodološke teškoće u analizi podataka koji u daljoj obradi gube svoju prvobitnu punoću: »... suočavamo se sa svim onim materijalom kao sa zagonetkom, jer do sada nismo bili u stanju da nađemo način na koji bi ga trebalo rešiti. Neko ko nije sarađivao u takvom poduhvatu ne može zamisliti

7 Tako, na primer, ako imamo dva slučaja gde su i potreban rad i višak rada po 5 časova, odnosno po 6 časova, u oba slučaja stepen eksploatacije je 100%. Ali je u drugom slučaju, gde je došlo do produženja radnog vremena, veličina eksploatacije porasla za 20%, jer radnik sada jedan čas duže radi za kapitalistu. Vid. KAPITAL I, cit. izd. str. 196.

8 KAPITAL III, cit. izd. str. 46—47.

9 Reč je o spisu »Instrukcije delegatima privremenog centralnog saveta po pojedinim pitanjima«, u kome Marks daje predlog za prikupljanje statističkih podataka o položaju radničke klase a koje bi obavili sami radnici. Videti, K. Marks, PRVA INTERNACIONALA, Rad, Beograd, 1950, str. 59—60.

10 U poznatom stavu o odnosu ekonomske osnove i nadgradnje prisutan je ovaj stav a u jednom pismu Engelsu (od 31. V 1873.) Marks se žali da nije uspeo »matematički odrediti glavne zakone kriza.« Videti Mark-Engels, PREPISKA IV, cit. izd. str. 144.

11 Povodom drugog izdanja knjige jednog ekonomiste, Marks se obraća Engelsu pismom (od 6. VIII 1868): »On je vrlo naduveni magarac, koji svaku banalnu tautologiju 1. prenosi u algebarski oblik i 2. geometrijski konstruiše.

njegovu veličinu. Autentična svežina prikaza, u kojoj čitalac može da uživa u originalnim izveštajima, biće uglavnom izgubljena.«¹² Istovremeno on kritikuje istraživanje čija je analiza izvedena krajnje »nesistematski i intuitivno« i rešenje vidi u stvaranju tipologija na osnovu kvantitativnih podataka. »Tek pošto je materijal kvantitativno dat i njegovi različiti delovi stavljeni u međusobni odnos«, piše Veber, »tek se tada može pokušati sa konstrukcijom tipova proleterskog mentaliteta i svesti, formalnih kao i sadržinskih... U svakom slučaju, rešavanje ovog problema mora se nastaviti na bazi brojeva, tj. istraživati izvesne razlike u učestalosti izvesnih stilova izraza i misaone orijentacije prema starosti, prihodu i mestu rođenja ispitanika; sumnjivi slučajevi se moraju isključiti, dok jasni, ako to izgleda moguće, pažljivo povezati u tipove (a takođe i kombinacije tipova i prelazne tipove), sve ovo (mora se učiniti) vrlo pažljivo, i uz neprekidno preispitivanje izvornih podataka«¹³ Takva formulacija analize naći će u novijoj literaturi svoje mesto i u formu lisanju kvalitativnog pristupa.

Uvažavanje kvantitativne analize i njezinog povezivanja s kvalitativnom pokazuje kako jedan teorijski obrazovan istraživač to vidi kao jedan jedinstven proces. U okviru Nemačkog sociološkog društva, Veber je 1910. godine započeo proučavati štampe i u vezi s njim piše: »Moraćemo početi sa merenjem, peške, sa makazama i šestarom, kako su se sadržaji novina kvantitativno menjali tokom poslednje generacije, između lake literature i uvodnika, između uvodnika i vesti, između onoga što jeste ili više nije uneto u novine kao vesti. A od ovih kvantitativnih istraživanja moraćemo da pređemo na kvalitativna. Moraćemo da sledimo novinski stil prikazivanja, kako se isti problemi tretiraju unutar i van novina, očigledno savlađivanje emotivnog prikazivanja...«¹⁴ Međutim, za Vebera je to bio samo jedan deo u istraživanju štampe koji je proizlazio iz šireg istorijsko-uporednog postavljanja samog problema i razmatranja unutrašnje organizacije raspodele moći unutar novinske delatnosti.¹⁵

Nakon iznetih gledišta kao primera o shvatanju metoda, postavlja se pitanje što je u kasnijem periodu razvoja sociologije i njenog metoda dovelo do toga da se naruši jedinstvenost metoda, njegovog kvalitativnog i kvantitativnog aspekta. Nekada je to narušavanje dosta oštro kada se korišćenje kvantitativnih podataka svodi na najmanju meru ili se kvalitativnim iskustvenim podacima daje uloga prevashodno u preliminarnim fazama istraživanja.

Od tridesetih godina ovog veka, primena naučnog znanja u rešavanju složenih pitanja društvene prakse postaje neophodna potreba vlade, političkih partija, krupne industrije, vojske, novinskih i reklamnih agencija. Formi-

12 Malo je poznato da se Veber bavio i empirijskim istraživanjima, Ibid. str. 31. U okviru Udruženja za socijalnu politiku (Verein für Sozial Politik) i u okviru Nemačkog sociološkog društva Za Udruženje je napravio analizu rezultata o uslovima života poljoprivrednih radnika istočno od Elbe (1892), poredeći rezultate za tri vremenska perioda (1848, 1874—75 i 1891—92) prema veličini poseda, stočnog fonda, visini nadnica i drugim pokazateljima ekonomskog života radnika. Opširnije o Veberovim empirijskim istraživanjima: A. Oberschall, EMPIRICAL SOCIAL RESEARCH IN GERMANY 1848—1914, Mouton and Co., Netherlands, 1965.

13 Ibid. str. 99—100. Reč je o istraživanju A. Levensteina o stavovima radnika u četiri industrijske grane, koje se inače smatra jednim od najvećih u tom periodu u Nemačkoj.

14 Ibid. 109.

raju se državne i privatne institucije, komercijalnog i naučnog karaktera, koje sociologiju usmeravaju u pravcu »rigorozne empirističke varijante primenjene nauke.« Ne samo sklonost empirizmu, već i njegovu širu prihvaćenost M. Horkheimer i T. Adorno vide upravo u mogućnosti njegovog neposrednog praktičnog korišćenja i njegove »srodnosti sa svakom upravom«. Taj prakticizam diktira kratke istraživačke rokove, brze, precizne i neposredno upotrebljive rezultate, a privlačnost empirizma je u njegovom zahtevu za objektivnim i konkretnim znanjem.

Takve okolnosti vode empirizam njegovom ograničavanju na uske i postupkom izvedene, strogo izolovane sektore života, što je značilo, u stvari, njegov pokušaj da se približi načinu proučavanja prirodnih nauka, i posebno eksperimentalnom postupku. Pridržavajući se datog i izolovanog, empirizam ne postavlja pitanje o društvenom smislu pojava, jer taj smisao proizilazi iz celovite teorije o strukturi i razvoju, što njemu nedostaje. To je i njegova osnovna slabost. Jer empirizam se u prvom periodu svog razvoja zatvara prema teoriji uopšte a potom prema razvijanju opšte teorije i prema proučavanju globalnog društva. Time se »sprečava ne samo privremeno već načelno obrada celokupnosti društva«,¹⁵ a »društveno kritički motiv sociologije prognan je iz delanja empirijskog društvenog istraživanja«¹⁶, pišu saradnici Frankfurtskog instituta za društvena istraživanja. Tako je cena za konkretnost plaćena gubitkom prodornosti znanja koju može da pruži samo teorijsko rasuđivanje. Stoga se izbor predmeta istraživanja, ukoliko se ne istražuje prema administrativnim potrebama, obavlja prema raspoloživim postupcima a ne prema njegovoj značajnosti. To je i razlog što je »empirijsko društveno istraživanje ugroženo ograničenjem na nebitno u ime nesumnjive tačnosti«.¹⁷

Practicizam koji dominira istraživanjima deluje i preko obrazovnog sistema. Šire teorijsko i istorijsko obrazovanje postepeno se potiskuje, ali se intenzivnije razvijaju tehnički postupci za prikupljanje i analizu kvantitativnih podataka. Tome pogoduje i činjenica što istraživačke institucije sve više postaju i obrazovni centri u koje se uvodi vrlo precizna podela rada s naglaskom na usku specijalnost. P. Sorokin još 1956. godine pruža sažet prikaz situacije u obrazovanju psihologa i sociologa: »Od svih kurseva na odeljenjima psiho-socijalnih nauka, kurs statistike često je jedini koji se zahteva od svih njihovih studenata. Bez poznavanja istorije, teorije, metoda i drugih osnovnih pitanja sociologije i psihologije, oni još uvek mogu steći doktorate sa visokim ocenama ako poznaju elementarnu statistiku. Bez zadovoljavajućeg ispita iz statistike, teško mogu diplomirati ili steći viši stepen, uprkos odličnom znanju iz istorije, teorije i metoda ovih disciplina. Isto tako, bez statističkog obrazovanja sve više se smanjuje šansa da postanu predavači ili profesori psiho-socijalnih nauka. Ove discipline postale su oblast u kojima

¹⁵ »Soziologie und empirische Sozialforschung«, u: SOZIOLOGISCHE EXKURSE — Nach Vorträgen und Diskussionen Frankfurter Beiträge, Im Auftrag des Instituts für Sozialforschung, herausgegeben von T. W. Adorno und Walter Dirks, Band 4, 1959, Europäische Verlagsanstalt G. M. B. H. Frankfurt am Main, str. 109.

¹⁶ Ibid. str. 108.

¹⁷ Ibid. str. 109.

dominira profesionalna armija statističara, knjigovođa, procenjivača, numerologa i metromanijaka.«¹⁸

Izneta karakter obrazovanja prati i odgovarajuću vrstu intelektualnih zanimanja. Prema Milsovim rečima to su intelektualni administratori i planeri naučnih istraživanja »novi preduzetnici« i istraživački tehničari. Prvi »...slično ljudima od inicijative i rukovodiocima u drugim oblicima stvaralaštva ne čitaju knjige, već referate i informacije,« dok drugi, njihovi prvi saradnici »više ispoljavaju metodičnost nego nemir, u većoj meri strpljivost a u manjoj meri imaginativnost a, iznad svega, su dogmatički orijentisani...«¹⁹ Takva intelektualna opremljenost u okviru grupnog rada, kao dominantnog oblika organizacije naučno-istraživačke delatnosti, ima za rezultat sledeću situaciju: »Među naučnicima«, piše R. Mills, »najčešći tip je viši statističar, koji razlaže istinu i laž u tako fine deliće da ne možemo reći kakva je razlika između njih. Izvanrednom rigoroznošću svojih metoda, oni uspevaju u trivijalizovanju ljudi i društva, i u tom procesu, i svojih duhova.«²⁰ Rezultat takvog načina rada je »... da društvene studije postaju razrađen metod za obezbeđenje da niko ne sazna previše o čoveku i društvu, ... formalnom ali praznom oštroomnošću.«²¹

Takav stil rada u proučavanju društvenih pojava vidljiv je već u formalnom karakteru naučnih tekstova. Upotreba brojeva, merenja i dijagrama, smatra se znakom progressa društvenih nauka k »egzaktnoj«, zrelijoj fazi koja se približava zrelosti prirodnih nauka. S druge strane, veliki broj ljudi privlače istraživanja tog tipa s uverenjem da su kvantitativna istraživanja jedino naučna a da nekvantitativna pripadaju domenu »subjektivne spekulacije« ili su »neegzaktna, površna i neproverljiva intelektualna vežba.«²² Takvo shvatanje društvenih nauka ne ostaje samo u zatvorenom krugu univerziteta. Njega prihvataju i podržavaju oni društveni krugovi koji obezbeđuju finansijska sredstva za istraživanje kao i šira javnost. Ugled statističara i uopšte ljudi koji se bave kvantitativnim istraživanjima premašuje ugled onih društvenih naučnika koji ne koriste takve postupke.

Preterivanja koja su se javila u upotrebi kvantitativnih postupaka često završavaju u »pseudonaučnosti«. P. Sorokin, u svojoj kritici »besneće kvantofrenije« podseća na one situacije kada pobornici »nove metodologije«, u oblasti stvaranja matematičkih modela, zaborave na jasno određivanje pojmova i pretpostavki u okviru kojih se njihovo istraživanje kreće i otuda i na smisao i granice važenja kvantitativnih uopštavanja. Isto tako, koliko se subjektivnosti, prikrivene kvantitativnom formom podataka, u oblasti anketnih istraživanja, unosi već kod formulisanja pitanja i njihovog redosleda, a zatim i njihovog »ocenjivanja« i »rangovanja«, ne iznenađuje onda da su kao izraz ove »dvostruke subjektivnosti«, različiti rezultati »kvantitativno

18 P. Sorokin, FADS AND FOIBLES IN MODERN SOCIOLOGY AND RELATED SCIENCES, Henry Regnery Comp. Chicago, 1956. str. 105.

19 R. Mills, SOCIOLOŠKA IMAGINACIJA, Beograd, Savremena škola, 1964, str. 121.

20 W. Mills, »IBM PLUS REALITY PLUS HUMANISM-SOCIOLOGY, in: I. L. Horowitz, Ed., POWER, POLITICS AND PEOPLE, Ballantine Books, INC, N. York, 1962, str. 569.

21 Ibid. str. 570.

22 P. Sorokin, cit. knjiga, str. 104.

precizne ali pogrešne predstave o stanju duha.«²³ Ukazuje se da je tim pristupom čovekova »prirodnost« mehanizovana a individualitet uništen pomoću IBM mašina; njegova »neobičnost« pretvorena je u formulu a pojam ljudskog dostojanstva više i nije prisutan u sociološkim tekstovima koji pripadaju ovoj orijentaciji.²⁴

Imajući u vidu dosadašnji razvoj kvantitativnih postupaka, V. L. Allen upozorava na jedan ozbiljan metodološki problem. »Ako se sadašnji razvoj ka kvantifikaciji nastavi, s povećavajućom zavisnošću od apstrakcije da bi se društvene činjenice učinile podobnim za matematičke tehnike, tada će empiričari uništiti svoje osnovno pravo da budu uzeti ozbiljno, naime da njihova analiza predstavlja stvarnost. U najboljem slučaju njihova proučavanja organizacije primenjivaće se na merljive, proverljive i beživotne aspekte ali se neće odnositi na društvene odnose. U najgorem, njihove studije biće isključivo irelevantne vežbe u matematičkim modelima.«²⁵

Aktuelnost mnogih ocena iznetih o stanju u oblasti metoda, koji se razvija u pravcu usavršavanja statističkih i matematičkih postupaka analize, može se ilustrovati i onim što je 1978. godine moglo da se čuje iz referata na IX svetskom kongresu sociologa u Upsali, u okviru istraživačkog komiteta za logiku i metodologiju sociološkog istraživanja. Osnovno obeležje tih radova je u potpunom isključivanju teorijskog nivoa analize uz vrlo visok stepen kvantitativne formalizacije određenih pokazatelja. Usled prvog nedostatka kvantitativna analiza često dobija čisto tehnički karakter, postaje krajnje formalistička i metodološki »ritualna«, P. Suarez je u tom duhu i podneo svoj rad, uz zanimljiv podnaslov »Vežba u metodološkoj samokritici«²⁶ — s namerom da pokaže da se uobičajenim kvantitativnim postupcima ne može rešiti postavljeni problem jer bez odgovarajuće teorije, svaka definicija pokazatelja sasvim proizvoljno nameće upotrebu različitih mera; iz istog razloga nije moguće stvoriti ni čvrst kriterij za izbor između alternatvni definicija, itd. Drugi radovi nemaju samokritički karakter, ali je teško reći da će u datom obliku doprineti razvoju sociološkog metoda²⁷.

Umesto da predsedava totalnoj ljudskoj »mehanizaciji«, i to iz potreba prirodno-naučne objektivnosti, od sociologije se traži da društvenim pojavama vrati »dušu« (H. Blumer), da se sociološkom proučavanju vrati »ljudska perspektiva« (S. Bruyn), da se nađe »ljudski koeficijent« (F. Znaniecki). Tako će se u savremenoj sociološkoj literaturi sve jasnije isticati zahtev za »humanističkim pristupom« koji J. F. Glass formuliše na sledeći način: »Najviša obaveza za društvenog naučnika humanistu nije obožavanje nauke već interesovanje za čoveka. Ono za šta se on zalaže jest prošireno shvatanje nauke izvan uskih ciljeva kontrole i predviđanja, izvan proučavanja samo

23 P. Sorokin, cit. knjiga, str. 147—150.

24 B. Berger, »Sociology and the Intellectuals: An Analysis of a Stereotype«, in: S. Lipset, N. J. Smelser, SOCIOLOGY — The Progress of a Decade, Prentice Hall, INC. Englewood Cliffs, N. York, 1961.

25 V. L. Allen, SOCIAL ANALYSIS — A Marxist Critique and Alternative?, Longman, 1975, str. 86.

26 P. Suárez, Attitude Consistency and Validity-Reability Assumptions-An Exercise in Methodological Self-Criticism.

27 Mogu se pomenuti radovi: Clogg Clifford (USA), »New Developments in Latent Structure Analysis«; D. Mc Farland (USA), »Spectral Decomposition as a Tool in Comparative Mobility Research«.

onog što se može kvantifikovati ili meriti, dalje od biheviorističkog, pozitivističkog i tehnicističkog etosa pozajmljenog iz prirodnih nauka.²⁸

Pojmom humanističke sociologije, kao »nove orijentacije koja je skoro postala nova ortodoksija među mlađom generacijom američkih sociologa,«²⁹ obuhvaćen je čitav niz različitih stajališta koja pružaju materijal za stvaranje zajedničke osnove za formulisanje kritičkog odnosa prema onom vidu empirizma u kome se primat daje statističkoj i matematičkoj analizi društvenih pojava. Tu je uključeno stajalište etnometodologije, simboličkog interakcionizma, fenomenološki pravac, posmatranje s učestvovanjem, stajališta koja zastupaju R. Mils, A. Gouldner i mnogi drugi. J. R. Staude pri tom tvrdi da humanističku sociologiju ne samo da ne treba posmatrati prosto kao još jedan teorijski okvir ili posebnu metodologiju, suprotnu postojećim pravcima (strukturalnom funkcionalizmu, marksizmu i dr.), već da ona može koristiti bilo koji od njih u zavisnosti od pitanja na koja želi da dobije odgovore u proučavanju nekog problema. Njena suština je u tome što svoju pažnju usmerava na proučavanje čoveka ali ne više sa stajališta utvrđivanja uslova za njegovo prilagođavanje i manipulisanje već u tom što »ponovo uspostavlja pojedinačnu osobu na njeno pravo mesto kao glavnog nosioca akcije« i proučava uslove koji čoveka »oslobađaju da shvati svoje mogućnosti.«³⁰ Ljudi ponovo postaju svesni činjenice da sami stvaraju svoje društvo istovremeno dok i ono formira njih ali i činjenice da se mogu boriti protiv društva i menjati ga. Ljudsko ponašanje, institucionalne i strukturalne promene nastaju, te se stoga i proučavaju iz okvira »nameravanih delovanja pojedinaca, motivisanih određenim vrednostima.«³¹ Humanistička sociologija uspostavlja takav odnos prema čoveku u njegovom svetu da »zadržava onoliko neposrednosti, bogatstva i ličnog kvaliteta pojedinačnog iskustva«³² koliko je to moguće.

Te činjenice govore da humanistička sociologija kao »nova ortodoksija« nije čak ni čvršće zasnovano eklektičko stajalište (kao neka, koja se tu pominju, uzeta samostalno imaju ozbiljnu naučnu težinu). Jer ovde se pominju samo najopštije ideje čija metodološka konkretizacija, samim tim, ostaje ne samo izvan realnih društvenih struktura nego je i krajnje subjektivistička. Ipak, »ljudski koeficijent« se vraća u sociološke studije ostavljajući malo ili nimalo mesta kvantitativnoj analizi i pri tom se često još dublje utapa u subjektivno iako u širem kontekstu i s manje formalizma u postupku. Međutim, neka gledišta, koja kritikuju empirizam u njegovom tehnicističko-kvantitativnom obliku, a uključena su u zbornike humanističke sociologije, sasvim su izvan subjektivističkog pristupa dok su druga zanimljiva zbog pokušaja da se u prikupljanju i analizi podataka o društvenim pojavama što manje radi na njihovoj kvantifikaciji, a da se pri tom ipak ispune uslovi naučne objektivnosti i sistematičnosti. S druge strane, ta gledišta u svojoj

28 J. F. Glass, »The Humanistic Challenge to Sociology«, in J. F. Glass, J. R. Staude, Eds., HUMANISTIC SOCIETY: »Today's Challenge to Sociology«, Goodyear Publ. Comp. Inc. Pacific Palisades, California, 1972, str. 6.

29 J. R. Staude, »The Theoretical Foundations of Humanistic Sociology«, in: J. F. Glass, J. R. Staude, cit. knjiga, str. 263.

30 Ibid.

31 Ibid.

32 Ibid.

kritici posebno postavljaju problem odnosa teorije i istraživanja i u tom odnosu uloge posmatranja kao dominantnog postupka. Međutim, činiti posmatranje dominantnim postupkom može u stvari značiti isto tako sužavanje iskustvenog okvira istraživanja kao i u njegovim kvantitativnim oblicima, s napomenom da ono ne može nikada dobiti onu širinu i vremensku dimenziju koju može kvantitativno istraživanje. Ono, dakle, već načelno isključuje mogućnost proučavanja istoričnosti ukoliko se ne poveže s drugim postupcima, izvorima podataka i teorijskom mišlju. Otpor prema kvantitativnoj metodologiji mogao se, takođe, uočiti na pomenutom kongresu sociologa uz preterivanje na drugoj strani — u preneglašavanju značaja učesničkog posmatranja i biografskog metoda. Skreće se pažnja da je postupak učesničkog posmatranja idealni oblik koji pruža smislaonu metodologiju jer je istraživač istovremeno i aktivni učesnik u životu proučavane zajednice. Time se želi srušiti »pozitivistički mit o objektivnosti« koji je izveden iz činjenice o »distanzi istraživača i proučavane sredine«, a valjanost i pouzdanost podataka izvode se iz postizanja potpunog jedinstva između istraživača i sredine kako u pogledu ciljeva neke akcije zbog koje se istraživanje i sprovodi tako i u pogledu istraživačkih postupaka. Takav pristup pretpostavlja da je istraživač član proučavane zajednice čije najdublje društvene interese i sam deli. U pokretanju i formulisanju istraživačkog problema učestvuje i zajednica a rezultati se koriste za podizanje političke svesti njenih članova i realizovanje ciljeva zbog kojih je istraživanje i pokrenuto. Jedan metodološki »model« ovog tipa razmatra Petar Park³³.

U tako formulisanom postupku posmatranja gubi se iz vida postojanje različitih društvenih interesa u proučavanoj sredini, zatim opasnosti koje istraživaču prete od preteranog utapanja u samu sredinu te otuda i gubljenje šire perspektive usled naglog sužavanja njegove pažnje.

U opštem okviru suprotstavljanja neopozitivističkoj orijentaciji koja nastoji da razvije kvantitativnu metodologiju i utre put »naučnoj budućnosti«, javljaju se radovi u kojima se naglašava da »sadržaj socioloških formulacija nije u otkrivanju »odnosa između promjenljivih« već u otkrivanju specifičnih društvenih odnosa i njihovog istorijskog razvoja«. Iz »metodološke krize« ponovo oživljava interesovanje ne samo za postupak posmatranja već i za biografski metod. D. Berto izlaže svoju ideju da primena tog postupka u sociološkim proučavanjima može zadovoljiti i uslove reprezentativnosti, analize i dokaza, kao što to mogu i drugi postupci.³⁴ F. Feraroti ide vrlo daleko u oceni mogućnosti biografskog metoda u sociologiji koja izražava »istoričnost, totalitet i konkretnost; koja osvetljava posredovanje između društvenog i psihološkog, između strukture i prakse, između istorije i svakodnevnog života.« Ali u tom kontekstu i uvažavajući Marksov naglasak na značaju društvenih odnosa za razvoj ljudske suštine, Feraroti zahteva preformulaciju biografskog metoda. U primarnoj grupi on vidi izraz »najfundamentalnijih posredovanja« između društvenog i individualnog te predlaže zamenu bio-

³³ Petar Park (USA), »Social Research as an Instrument of Collective Action: A Methodological Model«.

³⁴ Daniel Bertau (France), »A very Different Picture. On the Biographic Approach in the Transformation of Sociological Research.«

grafije pojedinca biografijom primarne grupe koja otvara mogućnost za novu teoriju društvene akcije.³⁵

Preformulacija biografskog metoda već na prvi pogled ukazuje na jednu očiglednu nelogičnost. Ako se autor zalaže i za individualni nivo i za kategoriju posredovanja a potom 'ukine' biografiju pojedinca, on je isključio ne samo pojedinca kao jedan pol u karici posredovanja već i samo posredovanje. Osim toga, ostaje neodređen i preširok pojam primarne grupe jer je pojedinac tek klasnim položajem svoje porodice, kao primarne grupe, i pripadnik određene društvene klase koja bi se teško mogla uključiti u strožije određen pojam primarne grupe. Ipak, nastojanja su izraz jednog »zamora« od sociologije koja društveno deli u odvojena područja, koja se pretvara u socijalnu inženjeriju i dehumanizuje odnos između istraživača i proučavane sredine.

Teorijsko-sadržinska kritika formalističkog pristupa (neadekvatne kvantifikacije) u sociološkom iskustvenom istraživanju, teorijsku misao ne odvajava od metoda i prirode pojave koja se proučava, a time ni naučni metod ne svodi na 'objektivnu' tehniku za prikupljanje i analizu podataka. Posebnu liniju u kritici čine oni mislioci koji naglašavaju elastičan i neprekidno aktivan odnos teorijske misli i istraživanja. Tu treba pomenuti H. Blumera koji je jedan od prvih kritičara odsustva teorijske misli i odatle proizašle parcijalnosti i praznog formalizma u sociološkom istraživanju. Ozbiljne nedostatke teorije on vidi u njenoj »bezočnoj« odvojenosti od iskustvenog sveta, a zatim i u parcijalizaciji na posebna područja, literaturu i odatle proizašle nastavne kurseve. »Njena životna linija je,« piše H. Blumer, »prvenstveno egzegeza-kritičko ispitivanje ranijih teorijskih shema, povezivanje izvesnih njihovih delova na nov način, prevođenje starih ideja u novi rečnik, i povremeno dodavanje novog pojma kao rezultata razmišljanja o drugim teorijama.«³⁶

Iz takvog tumačenja stanja teorijske misli H. Blumer izvodi zaključak da se, umesto studioznog proučavanja iskustvenih činjenica i analize adekvatnosti teorije za njihovo objašnjenje teorijske sheme nameću iskustvenim činjenicama a same su retko kad formulisane na način koji bi omogućio

35 Ferrarotti Franco (Italy), »On the Autonomy of the Biographic Method«.

36 H. Blumer, »What is Wrong with Social Theory?«, in: W. Filstead, Ed., *QUALITATIVE METHODOLOGY — First-hand Involvement with Social World*, Markham Publis. Comp. Chicago, 1972, str. 52. Ovaj rad je, avgusta 1953. godine, H. Blumer čitao na godišnjem sastanku Američkog sociološkog društva.

H. Blumer pripada teorijskom pravcu simboličkog interakcionalizma u sociologiji. Pravac se javlja u SAD kao reakcija na stajalište Lestera Warda i njegovih sledbenika, o čoveku i društvu kao nezavisnim entitetima. Pravac razvija pojam interakcije i jedinstva između pojedinca i društva. To dalje vodi naglašavanju uticaja društvenih činilaca na razvoj ličnosti. Treća karakteristika je interesovanje za značenje simboličkog ponašanja i to onog njegovog aspekta koji govori o uticaju komunikacije u interakciji. Značaj simboličkog elementa proizlazi iz stava da se struktura društva razvila iz zajedničkih značenja. Metodološka konkretizacija sastoji se u tvrdnji da se pojedinci ne mogu razumeti izvan društvenih situacija u kojima učestvuju. Međutim, za objašnjenje ponašanja nije dovoljno samo poznavanje karakteristika situacija već i njihovo tumačenje od strane učesnika. Stoga se, pored intervjuisanja, sve više razvija i koristi metod analize slučaja. Među najuticajnije predstavnike ranog interakcionizma mogu se ubrojiti: C. Cooley, J. Dewey, G. H. Mead, i W. Thomas. U svom daljem razvoju ta se orijentacija javlja u dva vida: jedan je »Chicago School« a drugo »Iowa School«. Predstavnik prve je H. Blumer a druge M. Kuhn. Osnovna razlika je metodološke prirode koja svoj izraz nalazi u pojmovima — humanističko i naučno stanovište. No, kako orijentacija nije predmet rasprave neće se dalje ulaziti u te razlike i kritiku samog interakcionizma. Htelo se samo pokazati koju liniju H. Blumer nastavlja i kako podstiče za svoju kritiku nalazi u jednoj struji interakcionizma »Iowa School. O simboličkom interakcionizmu videti: B. N. Meltzer, W. Petras, »The Chicago and Iowa Schools of Symbolic Interactionism« in: Tamotsu Schibutani, Ed., *Human Nature and Collective Behavior — Papers in Honor of Herbert Blumer*, Prentice-Hall, INC, Englewood Cliffs, N. J. 1970.

direktno istraživanje. Na drugoj strani, ogromno akumuliranje činjenica, prikupljenih bez teorijske usmerenosti usled prethodno pomenutih nedostataka teorije, nema značajnije koristi za teorijske ciljeve. Prevazilaženje iznetih slabosti H. Blumer vidi u prepoznavanju značaja intelektualne sposobnosti za teorijsko razmišljanje koje se izražava u originalnosti, disciplinovanoj mašti i adekvatnim tehnikama za prikupljanje podataka koji stimulišu u radu. Međutim, poseban značaj pridaje pojmovima koji se u procesu istraživanja javljaju kao posrednici između teorije i činjenica. U tom smislu on uvodi termin »osetljivi pojmovi« (»sensitizing concepts«) kojim se ocrtava pristup, traže bitni elementi jedne pojave i koji vodi njezinoj celovitoj i smisaonoj slici. Moć tih pojmova je u njihovoj elastičnosti prema iskustvenom materijalu nasuprot krutosti formalnih pojmova (»formal concepts«) kojima je unapred formulisan sadržaj koji će tek biti prikupljen. Razloga za razlikovanje tih dvaju vrsta pojmova H. Blumer nalazi u osobenoj prirodi same društvene stvarnosti. On to izražava na sledeći način: »Ako se naš empirijski svet prikazuje u formi distinktivnih i jedinstvenih događanja ili situacija i ako hoćemo, da kroz direktno proučavanje ovog sveta, uspostavimo klase objekata i odnosa između klasa, mi smo, ja mislim, primorani da radimo sa osetljivim pojmovima.«³⁷ Uvođenjem takvog pristupa ostavlja se dosta prostora spontanosti naučnog otkrivanja.

Ideju dalje raspravlja R. Merton uvodeći pojam »iznenađenja« (»serendipity«), neplaniranog, neanticipiranog podatka koji samo istraživanje može uputiti u potpuno novim pravcima ili dati ključ za dugo traženo rešenje. Ta činjenica iznenađenja i neočekivanog podatka u naučnoistraživačkom radu dovela je, kod određenih mislilaca, do formiranja jednog posebnog stajališta o naučnom metodu koji gubi svoj opšti karakter a naučno otkriće postaje stvar genijalnih pojedinaca. R. Merton, međutim, uključuje pojam u sam naučni metod kao jedan njegov poseban kvalitet. To inače ne bi bilo moguće da on ne govori o opštim orijentacijama u sociologiji, kao o najopštijem okviru za sistematsko iskustveno istraživanje, koje naznačavaju osnovne odnose relevantne za dato istraživanje, i o posebnoj vrsti teorijske osetljivosti koju može da poseduje samo dobro teorijski obrazovan istraživač.³⁸

Slično stajalište o neophodnosti teorijski zasnovanog istraživanja i o prirodi tog odnosa zastupaju i A. Guldner i R. Mils. A. Guldner se javlja pojmom »misaone sociologije« (»reflexive sociology«) koja počiva na osnovnim teorijskim pretpostavkama (»background assumptions«) i pretpostavkama koje se odnose na konkretna područja istraživanja (»domain assumptions«)³⁹ dok R. Mils govori o »sociološkoj mašti« (»sociological imagination«) kao posebnom svojstvu duha koji nas »osposobljava da shvatimo istoriju i život pojedinca, kao i njihove uzajamne odnose u uslovima datog društva«⁴⁰. I jedan

37 Ibid. str. 59.

38 R. Merton, SOCIAL THEORY AND SOCIAL STRUCTURE, videti IV i V poglavlje, The Free Press, N. York, 1968.

39 A. Gouldner, THE COMING CRISIS OF WESTERN SOCIOLOGY, Heinemann, London, 1970. Videti odeljak: »Toward a Reflexive Sociology«.

40 R. Mils, cit. knj. str. 10. Treba reći da Milsovoj kritici ekstremnog empirizma prethode mišljenja Horkheimera i Adorna kao i Sorokinova kritika kvantitativnih postupaka. Osim toga, javlja se i velika sličnost između stavova H. Blumera i R. Milsa u kritici o odvojenosti teorijske misli i istraživanja, kao i sličnost među pojmovima »osetljivi pojmovi« i »sociološka mašta«. Ipak je Milsova

i drugi ukazuju na potrebu teorijske i istorijske osetljivosti sociologije u proučavanju društva, njezinu ulogu u razvijanju čovekove svesti o sopstvenom položaju u tom svetu, u povezivanju ličnih i javnih problema, o neophodnosti da se sociolog suoči s činjenicama vlastitog društva i vremena: »Ipak, zar nije vreme za sociologe, posebno eminentne, da prestanu da razmišljaju o mišljenju i da počnu direktno da proučavaju nešto?«,⁴¹ piše R. Mils.

U ovom okviru, stoga, izbor metoda istraživanja nije podvrgnut samo kriteriju preciznosti, inače tako bitnoj osobini naučnog znanja, niti se preciznost meša s iskustvenim ili istinitim, što se često čini. R. Mils zahteva upotrebu statističkih postupaka kad god teorijska obrada problema i njihova priroda to nalažu. Ali pretvaranje statističkih i kvantitativnih postupaka u dogmu i »prosto pokoravanje ritualu« koje odatle proizlazi, nikako ne može imati značenje »odazivanja na kategoričke zahteve nauke«, koje mu empiričari često pripisuju. Kategorički zahtev nauke jeste zahtev za istinitim saznanjem stvarnosti koji može biti ozbiljno ugrožen odanošću tako shvaćenom metodi »ako ni zbog čega drugog«, piše R. Mils, »a ono zbog toga što najinteresantiji i najteži aspekti metoda obično počinju tamo gdje se ustaljena tehnika ne može primeniti.«⁴¹

R. Mils, naravno nije protivnik metodičnosti u naučnom radu, niti sociološka mašta znači neobaveznost prema iskustvenim činjenicama. Naprotiv, sociološka mašta određuje okvir svakog sociološkog istraživanja u smislu povezivanja problema biografije i problema istorije u njihovom uzajamnom delovanju u okvirima strukturalnih protivrečnosti datog društva, a »činjenice su tu da to proučavanje samo disciplinuju.«⁴² Sociolog u radu združuje svoje primarno životno iskustvo i svoju profesionalnu aktivnost. Tako će njegove beleške sadržavati tumačenje određenih društvenih pojava, njihovo povezivanje tokom vremena, ali i ideje, izvode iz knjiga, bibliografske podatke i nacрте za istraživanje najrazličitijih problema. Neprekidnim i aktivnim preispitivanjem svoje dokumentacije, njenim pregrupisavanjem, sociolog često nailazi na neočekivane veze između pojava i sve tešnje povezuje svoju misao i činjenice. Tako se razvija sociološka mašta, u smislu u kom je već određena, te ona nije nešto što je apsolutno nezavisno od napornog i disciplinovanog rada. Ali, ona nije precizno treniranje nečeg što je već poznato. »Ideje, činjenice, ideje, pa cifre, pa opet ideje,« piše R. Mils. »Tako ćete stvari otkrivati i opisivati, tražeći red po kome ćete sistematizovati svoje zaključke, disciplinujući i organizujući iskustvo, razlikujući nalaze već i po raznim imenima koje ćete im dati.«⁴³ Takav način rada, više je nego dovoljan razlog zašto se Mils suprotstavlja preovlađujućem obliku organizacije naučne delatnosti u kojoj je podela istraživačkih uloga krajnje specijalizovana.

Tamo gde teorijska misao nije sterilna i kruta nema bojazni da će se zapasti u skupljački, naivni empirizam, već treba očekivati da ona vodi plod-

kritika, koja nije ni originalna a često je i preoštra, ostavila najtrajniji uticaj u sociološkoj javnosti verovatno zbog toga što je on i veliki istraživač savremenog američkog društva i izvrstan poznavalac stvarnog stanja u društvenim naukama.

41 R. Mils, Sociološka imaginacija, cit. izd. str. 85.

42 Ibid. str. 84, 228.

43 Ibid. str. 248, 249.

noj kritičkoj analizi kojoj neće smetati aktuelnost događaja i nedostatak istorijske distance u postizanju objektivnosti, što su u svom radu pokazali zaista veliki mislioci. Treba, takođe, naglasiti da se svi ti mislioci oštro suprotstavljaju i svim oblicima komercijalizma u naučnom radu kao činiocu koji direktno ugrožava svaki oblik stvaralaštva što, uostalom, podjednako važi i za svaki hermetički teorijski sistem ili istraživanje vođeno kruto formulisanim istraživačkim procedurama. Postavljajući kritiku empirizma u okviru institucionalne organizacije same nauke, kako u njenom obrazovnom tako i u istraživačkom aspektu, R. Mills će upravo ukazati i na te probleme.

Marija Bogdanović
A Theoretical Basis of Qualitative Approach

SUMMARY

The author points out the necessary connection between the quantitative and qualitative approaches in sociological research. This connection the author illustrates through the works of Karl Marx, Max Weber and also through the works of some more contemporary sociologists. In this sense the works of W. Mills, P. Sorokin and others are used to show the level of criticism against the overuse of quantitative methods.

In the concluding part of the article the author shows the advantages of humanistic sociology and the necessary connection between both the approaches in the sociological researches.

Translated by
O. Čaldarović